

In the article author analyzes the dynamics of saving in Ukraine in the pre-crisis period and the period of economic recovery. Also author gives a detailed analysis of the impact of fiscal and monetary policies on the dynamics of domestic savings and provides recommendations to increase savings in a post-crisis recovery.

Keywords: GDP, the financial crisis, household savings, the tax system, interest rates, monetary policy.

УДК 336.71(477)

Здобувач А.Р. Тушинський¹ –
Львівський ДІНТУ ім. В. Чорновола

СТАБІЛІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ: АНАЛІЗ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ

Наведено основні фактори, що спричинили стагнацію у розвитку банківської системи, заходи протидії у боротьбі з її наслідками та стабілізаційні кроки керівництва держави й комерційних банків у напрямі розвитку банківської діяльності, дано оцінку застосованим заходам з погляду їх ефективності і виокремлено комплекс ефективних невідкладних дій.

Ключові слова: фінансова криза, стабілізаційні заходи, комерційні банки, банківська система, Національний банк України.

Постановка проблеми. З початку становлення незалежної банківської системи України її розвиток поділений на певні періоди, які характеризують окремі етапи цього процесу. Кожний із цих періодів у науковій спільноті отримав, за різними оцінками, різні характерні ознаки. Зауважимо, що розвиток системи загалом від початку її становлення до сьогодні супроводжує певна циклічність, хоча кроки циклів різні. При цьому варто зазначити, що кожен новий цикл починається із стабілізаційних заходів, які спрямовані на відновлення роботи системи.

Для докладнішого розуміння важливості дослідження питання щодо стабілізаційних заходів необхідно ознайомитись із наслідками спадів у роботі банківської системи та їх впливом на економіку держави загалом. Саме тому важливо провести аналіз усіх кризових етапів в історії розвитку незалежної банківської системи України. Після його проведення і визначення причин виникнення кризових явищ у банківській галузі дістанемо можливість визначити заходи, які повинні забезпечити розвиток банківської системи. Саме тому впровадження стабілізаційних заходів, напрямі їхньої дії, очікуваний ефект від їх введення та реальний результат, – все це визначає важливість дослідження цього питання, у підсумку дасть змогу систематизувати ці заходи та виокремити найбільш дієві. Як наслідок, це сприятиме визначенню оптимальної стратегії поведінки комерційного банку на ринку в період кризи та поведінки Національного банку України у процесі виконання функції контролю за стабільністю системи загалом.

Оскільки у засобах масової інформації широко обговорюють ймовірність другої хвилі світової фінансової кризи, що може зумовити значно вагоміші наслідки для економіки України та негативно вплинути на банківську

систему, актуальність вивчення запобіжних заходів у банківській сфері підвищується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зогляду на актуальність дослідження заходів запобігання кризовим явищам у банківському секторі, що зумовлене ймовірністю другої хвилі світової фінансової кризи, їх обговорення набуло широкого резонансу у середовищі практичного менеджменту управління фінансовими установами, а також на рівні керівництва держави. У цьому напрямі проведено і багато наукових досліджень. Різні аспекти цієї проблематики у вітчизняній та зарубіжній літературі досліджували В. Фонтейн, В. Коваленко, В. Вовк, В. Стельмах, А. Виноградова, Л. Перехрест, С. Дзюбан, А. Гур'єва, В. Міщенко, О. Барановський, Д. Харди.

На підставі наукових праць, які аналізують антикризове управління, проведено дослідження окремих стабілізаційних заходів комерційного банку, що характеризують лише один вектор протидії або комплекс заходів, яких повинен вживати державний регулятор. Враховуючи викладене, вибір дослідження зумовлений необхідністю скоригувати спектр стабілізаційних заходів на підставі аналізу причин і наслідків світової фінансової кризи з урахуванням очікуваних у майбутньому загроз. Ці виклики можуть сформуватись унаслідок нестачі продовольства, постійного зростання вартості енергоносіїв тощо. Аналіз і глибоке вивчення цих процесів мають сформувати стабілізаційні заходи, спрогнозувати результат від їх застосування та актуалізувати за напрямками протидії загрозам.

Метою дослідження є аналіз кризових явищ у банківській системі України, виокремлення причин стагнації її розвитку, висвітлення комплексу стабілізаційних заходів протидії наслідкам світової фінансової кризи як інструменту боротьби із ними під час врахування застереження, спрямованого на запобігання їх виникненню із прогнозуванням загроз системі у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Це дослідження є продовженням попередньої роботи автора над аналізом кризових явищ у банківській системі України, проведеної спільно із професором, доктором економічних наук М.В. Римаром і висвітленої у "Віснику Національного університету "Львівська політехніка"" [1, с.47-51]. У ньому названо основні причини стагнації у цій сфері та її наслідки, що негативно вплинули на економіку України та роботу банківського сектору. За підсумками аналізу ситуації було визначено чотири критичні періоди в розвитку банківської системи:

- I. – 1992-1993 рр.;
- II. – 1998 р.;
- III. – 2004 р.;
- IV. – 2008-2009 рр.

Варто назвати такі негативні фактори, що спонукали стагнацію в розвитку банківської системи після утвердження незалежності України за цими періодами:

Перший період – 1992-1993 рр.:

- брак чітко визначених цілей діяльності в умовах розвитку ринкової економіки та механізмів функціонування банківської системи;

¹ Наук. керівник: проф. М.В. Римар, д-р екон. наук

- брак національної валюти, залежність від валюти іноземної держави;
- гіперінфляція;
- гальмування розвитку виробництва;
- нечіткість розподілу повноважень та регулятивних функцій у державі;
- мінімальний статутний капітал комерційних банків, що обмежував їх ліквідність.

Другий період – 1998 р.:

- девальвація національної валюти;
- дефіцит державного бюджету;
- скорочення валютних резервів, які використовували для підтримання національної валюти;
- криза ліквідності боргових зобов'язань через здійснення позичкових операцій із використанням облігацій внутрішньої державної позики;
- зростання дебіторської та кредиторської заборгованості в розрахунках між суб'єктами господарської діяльності через неможливість вчасного їх проведення;
- не виваженість грошово-кредитної політики.

Третій період – 2004 р.:

- вплив депозитних коштів з банківської системи;
- зниження ліквідності банків;
- політична нестабільність, спричинена Помаранчевою революцією;
- спекуляції на валютному ринку.

Четвертий період – 2008-2009 рр.:

- пасивність дій НБУ на початку періоду і введення тимчасових адміністрацій, які посилювали паніку серед населення;
- спекуляції на валютному ринку;
- кредитування споживчих потреб населення замість кредитування реального сектору економіки, що створило ілюзію добробуту;
- політична нестабільність, зумовлена передвиборчою кампанією;
- світова фінансова криза і скорочення внутрішнього виробництва та експорту;
- ілюзія відсутності валютного ризику, яка спричинила після зростання курсу масові неповернення валютних кредитів;
- зниження ліквідності банків;
- вплив депозитних коштів з банківської системи.

Ці основні фактори визначено згідно з періодами розвитку банківської системи, хоча можна провести їх поділ і за сферою виникнення, і за джерелами виникнення, і за наслідками їх прямого впливу тощо. Це дасть змогу швидше зрозуміти їх природу. У зазначеному дослідженні увагу було зосереджено на причинно-наслідковому характері явищ стагнації у період їх найбільшого, пікового впливу на розвиток процесів у банківській сфері, і саме тому їх класифіковано за роками виникнення стагнації в банківському секторі, щоб вивчити шляхи їх уникнення майбутньому [1, с. 50-51].

Провівши групування основних негативних факторів, що спричинили стагнацію у розвитку банківської системи за період незалежності України, необхідно систематизувати заходи протидії, запроваджені на рівні держави, та заходи окремих банківських установ з метою стабілізації та поліпшення ситуації на банківському ринку і в економіці країни загалом. Ці контрдії необхідно узагальнювати саме відповідно до чотирьох критичних періодів у

розвитку банківської системи України, висвітлених у попередніх дослідженнях [1], щоб відстежувати напрями протидії залежно від причин виникнення стагнації у розвитку банківської системи.

Заходи протидії викликам кризового періоду 1992-1993 рр. були спрямовані насамперед на закріплення повноважень та регуляторних функцій держави, тобто на формування правової бази. Це пов'язано із необхідністю завершити процес реорганізації, тобто переходу банківської системи як складової економіки держави від планового управління до ринкових законів господарювання, і перенесенням центру управління із Москви до Києва. Цей процес супроводжувався прийняттям фундаментальних правил ведення банківського бізнесу в сучасному його розумінні на рівні НБУ, уряду та Верховної Ради у вигляді постанов та законів, спрямованих на реалізацію процесу відступу від ручного управління системою. Такі вимоги повинні бути уніфіковані для всіх. Саме це змушувало новостворені банки рівнятися на лідерів ринку та відповідати вимогам регулятора, щоб отримати "місце під сонцем", оскільки станом на 1993 рік 80 % банківських операцій припадала на кілька банків – банк "Україна", Ощадбанку, Промінвестбанк та Укрсоцбанк [2].

У 1991-1993 рр. пріоритетною метою загальноекономічної політики, зокрема монетарної, визнавалося стримування темпів спаду виробництва. Їй була підпорядкована і монетарна політика НБУ, що перетворилася на політику емісійного підтримання економіки. Неминучим наслідком стала гіперінфляція, рівень якої досяг апогею у 1993 р. [3]. Вона була спрямована на подолання рецесії шляхом збільшення сукупного попиту, маючи за мету стимулювати економічне зростання і знизити рівень безробіття.

"Формувалась кредитно-грошова політика НБУ, що підпорядковувалась реалізації політики уряду на підтримку державного сектору і була емісійно-експансіоністською за своїм характером" [4]. "У 1992 р. кредитна емісія становила 1 трлн крб., а в наступному р. збільшилась у 30 разів і становила 30 трлн крб. Емісійні кошти скеровувались на підтримку підприємств державної форми власності, а розвиток приватного сектору вважався не пріоритетним. Національний банк України лише виконував указівки уряду. Протягом шести місяців прем'єрства Л.Д. Кучми Національний банк України повністю (крім емісійної функції) підпорядковувався уряду" [4]. "Керівництво НБУ стояло на позиціях емісійно-монетаристської концепції і сприяло уряду в покритті бюджетного дефіциту через пряме кредитування. Ці позиції були зафіксовані в Законі України "Про банки та банківську діяльність" і тому бюджетний дефіцит 1991 р. був автоматично профінансований емісією НБУ. У 1992 р. пряме кредитування уряду з боку НБУ наблизилось до позначки 90 %." [4]. У цей період обсяг облікової ставки НБУ, що фактично визначав ціну грошей, зріс утричі – з 80 % у 1992 р. до 240 % на кінець 1993 р. [5] хоча окремі галузі отримували пільгові кредити через державні програми за рівнем, значно нижчим від дисконтної ставки НБУ, що підтверджує здійснення кредитної політики застарілими адміністративними методами.

Така політика НБУ тривала до кінця 1993 р. У наступні два роки НБУ взяв на себе відповідальність за запроваджену грошово-кредитну політику,

наслідки якої вилились у гіперінфляцію та зростання цін. Як наслідок, регулятор започаткував роботу, спрямовану на подолання наслідків монетарної політики попередніх років. "Проте ця мета не була належним чином узгоджена з іншими стратегічними цілями економічної політики. Уряд та Верховна Рада, визнаючи на словах антиінфляційну стратегію НБУ, фактично не залучили інструментів конкурентної та структурної політики, гальмуючи процеси приватизації та реструктуризації виробництва. Цілі економічного зростання не були підтримані немонетарними заходами, що призвело до хронічного спаду виробництва, зайнятості, поглиблення платіжної кризи, погіршення фінансового стану економіки на фоні істотного зниження темпів інфляції, забезпеченого переважно монетарними заходами НБУ" [3].

Оскільки за цей період "1993 р. грошова маса зросла в 19,1 раза, а інфляція – у 102,5 раза" [3], це спонукало у 1994 р. започаткувати стримувальну монетарну політику, що була спрямована на уповільнення інфляції і протидію процесу, визначену схемою: "жорстка емісійна деструкція – платіжна криза – емісійні ін'єкції – новий, вищий сплеск інфляції" [6], "про що свідчить зниження темпів зростання грошової маси майже в 3 рази порівняно з 1993 роком. Наслідком цього стало ще відчутніше зниження темпів інфляції – у 20 разів. Уперше за 4 роки темпи інфляції виявилися нижчими від темпів зростання грошової маси, що свідчило про послаблення грошових очікувань, уповільнення обігу грошей, зростання попиту на національні гроші" [3]. Облікова ставка протягом 1994 р. змінювалась із 140 % до 300 % і змінювалась активніше [4]. Ці дії сприяли нагромадженню грошей.

Додатково варто зазначити, що внаслідок зниження темпів інфляції порівняно із темпами зростання грошової маси економіка отримала надлишок грошового ресурсу. Цей ресурс у разі неможливості знайти цільове застосування у реальному виробництві осів у банках, що спричинило негативний вплив на економіку, який проявився у банкрутстві 77 банків за період з 1994 до 1996 р. Протягом 1995-1996 рр. процеси зниження рівня інфляції та грошової маси відбувались одночасно та плановірно. Унаслідок цього 1996 р. було введено в обіг національну валюту – гривню, що також є важливим чинником стабілізації ситуації у банківській сфері. Тривала тенденція зниження рівня облікової ставки НБУ, що станом на кінець 1997 р. вийшла на рівень 35 %.

Першим кроком на шляху до гарантування виконання зобов'язань перед вкладниками з боку банків було схвалення Національним банком України у 1996 р. проекту положення "Про міжбанківський фонд обов'язкового страхування вкладів фізичних осіб" і його застосування із певними змінами в надалі.

Додатковими заходами, спрямованими на протидію стагнації, була вимога щодо стимулювання Національним банком України операцій із придбання цінних паперів держави комерційними банками з метою використання їх як забезпечення для отримання кредитів та врахування їх обсягів у структурі резервних вимог банків, що мало позитивний вплив на розвиток банківського сектору. Що стосується процесів, що посилювали кризовий період у 1998 р., то заходи протидії їм відрізнялися від попередніх, оскільки й джерела їх виникнення були іншими. Основним індикатором кризи було стрімке

знецінення національної валюти, причому девальвація гривні у цей період становила близько 80 %. Наслідок – паніка і переорієнтація заощаджень із гривні в іноземну валюту.

Надходження валюти в економіку для забезпечення валютних резервів НБУ відбувалось через розміщення облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) із залученням до ринку цінних паперів коштів нерезидентів. За наростаючим підсумком у третьому кварталі 1998 р. частка ОВДП, якою володіли НБУ, становила 70,5 %, а частка нерезидентів – 7,8 %. Для порівняння зазначимо, що за підсумками першого півріччя 1997 р. нерезиденти володіли 52 % усіх випущених ОВДП. Криза ліквідності боргових зобов'язань, вилучення іноземними інвесторами коштів з ринку цінних паперів України призвели до обмеження пропозиції валюти і, як наслідок, знецінення гривні. Це спричинило зростання облікової ставки з 35 % у кінці 1997 р. до 82 % в аналогічний період 1998 р. Унаслідок цього зросли ставки за кредити, більшість яких – це короткострокові кредити на термін до одного місяця, майже до 86 %. Це викликало зменшення обсягів виданих кредитів і зростання депозитних ставок.

Щодо девальваційних процесів, що призвели у серпні 1998 р. до знецінення гривні майже втричі, то засобом протидії цьому процесу слугувала активна позиція НБУ на міжбанківському валютному ринку, що була спрямована радше не на відновлення позицій гривні, а на запобігання поглибленню девальваційних процесів. Це досягалось збільшенням пропозиції валюти з валютних резервів НБУ, що спричинило їх зниження приблизно у 2,5 раза до вересня 1998 р. Така політика має короточасний позитивний вплив на ситуацію і не забезпечена ресурсом для довгострокового застосування.

Знецінення національної грошової одиниці зумовило скорочення валютних резервів, які використовували для підтримання курсу. Постало питання про їх наповнення. Але зовнішньоторговельне сальдо України було від'ємним і у 1997 р. було скасовано вимогу щодо продажу 50 % валютного виторгу експортерами, унаслідок чого джерела поповнення резервів були обмежені. "Керівництво МВФ у вересні 1998 р. ухвалило рішення про поступове кредитування України в обсязі 2,2 млрд доларів США. Цю ж динаміку продовжив Світовий банк і Європейський Союз" [1, с. 49]. Паралельно було відновлено вимогу щодо продажу частини валютних надходжень суб'єктами господарювання, отриманих від зовнішньоекономічної діяльності, та проводилось активне розміщення боргових облігацій на зовнішньому ринку. Ці заходи сприяли відновленню валютних резервів НБУ.

Додатково було збільшено обсяг дохідності за ОВДП, щоб відновити зацікавленість інвесторів на ринку цінних паперів, та проведено реструктуризацію заборгованості з боку держави.

Із зростанням дефіциту державного бюджету уряд намагався боротися шляхом стимулювання виробництва. Але факт перебування 50 % економіки в "тіні", бартерна форма розрахунків чи розрахунки векселями, які забезпечували цивілізовані взаємини на ринку між суб'єктами господарювання і були механізмом, спрямованим на скорочення дебіторської та кредиторської за-

боргованості в розрахунках, не стимулювали її розвитку. Ці процеси запобігали скороченню виробництва і сприяли утримувannya його на визначеному рівні, але в жодному разі не слугували прогресу в його розвитку.

Паралельно НБУ проводить політику зниження облікової ставки, що мало активізувати ринок кредитних ресурсів і збільшити кількість запозичень суб'єктами господарювання. Унаслідок цього мав знизитися рівень дебіторської та кредиторської заборгованості в розрахунках між ними, а реальний сектор економіки – наповнитися коштами для розвитку виробництва. В абсолютних величинах цей процес варто відобразити, починаючи з 2000 р. по 2003 рік включно, бо облікова ставка знизилась з 27 % до 7 %, тобто майже в чотири рази, а середньозважена ставка комерційних банків за кредитами для суб'єктів господарювання – з 37,2 % до 18 % відповідно, тобто більш ніж у два рази [4]. Запроваджений монетарний захід дав позитивний непропорційний ефект і стимулював лише короткострокові позики, оскільки для довгих грошей ставка залишалася надто високою і непосильною для рентабельності виробничих підприємств. Ці кроки супроводжувалися вимогою регулятора "до 1 січня 2000 р. сформувати капітал банку на рівні, не нижчому як три мільйони євро" [1, с. 50].

До стабілізаційних заходів варто віднести Указ Президента України "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень" від 14.07.2000 р., № 891/2000 [7], який у надалі отримав продовження у Законі України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" від 20.09.2001 р., № 2740-III [8]. Це дало змогу відновити довіру вкладників до банківської системи України, які обмежили її ресурсне наповнення в період 1998 р.

З метою протистояння негативним факторам, що спонукають кризові явища в роботі банківської системи, спричинені невиваженою економічною політикою влади, варто проводити реформування підприємств та уникати низькопродуктивних державних витрат шляхом бюджетного фінансування [9]. Це дасть змогу запобігати незбалансованості бюджету, дефіцит якого погашується прямими кредитами НБУ.

У період 2004 р. політичні баталії, що трансформувалися в економічні процеси, ініціювали дисбаланс банківської системи, який перетворився на "депозитну лихоманку". Основна причина – політична – "помаранчева революція". Спекуляції на валютному ринку, посилені передвиборними президентськими перегонами, спровокували ажіотаж навколо доларів США. Їх неможливо було придбати в готівковій формі, що спричинило зростання їх вартості, тобто знецінення гривні. Внаслідок цього вкладники почали масово розривати депозитні договори і вимагати повернення коштів із банків. Із цими процесами боролись двома шляхами. З одного боку, НБУ проводив валютні інтервенції на міжбанківському валютному ринку з метою зупинити знецінення національної валюти, по-перше, а по-друге, в державу масово ввозили готівкову іноземну валюту, яка реалізовувалась через комерційні банки, такі, як ВАТ "Кредобанк", банк "Фінанси та Кредит" тощо шляхом продажу через каси їхніх відділень із дотриманням внутрішніх застережень

щодо обсягу продажу на одну особу за день. НБУ передбачив, що уповноважені банки можуть здійснювати одноразовий продаж своїм клієнтам готівкової іноземної валюти на суму, що перевищує 1000,00 дол. США або її еквівалента в іншій іноземній валюті, а також безготівкової іноземної валюти сумою, що перевищує 50000,00 дол. США або її еквівалента в іншій іноземній валюті, виключно на підставі письмового дозволу керівника банку (або уповноваженої ним особи) із обов'язковим забезпеченням посиленого фінансового моніторингу за зазначеними операціями [10]. Такі застереження вводили з метою не допустити закупівлі спекулянтами готівки у великих обсягах для перепродажу. Отже, попередні заходи варто узагальнити з погляду роботи над збільшенням пропозиції іноземної валюти на ринку. З іншого боку, НБУ пішов на неординарний та радикальний крок, а саме на підставі Постанови правління НБУ від 30.11.2004 р., № 576 ввів обмеження на видавання депозитних коштів шляхом заборони на дострокове розірвання депозитних договорів. Окрім того нею визначались умови отримання стабілізаційного кредиту у разі, якщо банки не можуть отримати кредити через тендери та кредити овернайт терміном до одного року зі сплатою не менше 15 % річних обсягом до 50 % від регулятивного капіталу банку і не більше, ніж 50 % від вартості наданого банком забезпечення [10]. Цим же документом передбачалося, що з 30.11.2004 р. облігації внутрішньої державної позики, випущені для погашення протермінованої заборгованості з податку на додану вартість, приймаються для забезпечення кредитів рефінансування обсягом до 100 % їх балансової вартості [10]. Подекуди було введено тимчасову адміністрацію, під час роботи якої обмежуються вимоги кредиторів на період до 6 місяців. Цей крок фактично обмежив населенню доступ до своїх заощаджень і цим самим "відрізав" їх від ресурсу, який був би спрямований на посилення ажіотажу довкола іноземної валюти. Тобто, іншими словами, НБУ обмежив попит на неї.

Всі ці заходи, завдяки одночасному їх застосуванню, до завершення президентських перегонів та оголошення остаточних результатів голосування дали змогу утримати банківську систему від руйнації. "Цей випадок демонструє нам величезну залежність банківської галузі від ресурсного потенціалу всередині країни і можливих панічних настроїв населення у зв'язку із нестабільною політичною ситуацією, що є одним із факторів дисбалансу системи" [1, с. 49]. Істотних збитків на піку зростання доходності фінансових установ зазнала банківська система світу загалом і України зокрема 2008 р. Ці втрати у національній банківській сфері були спровоковані внаслідок ланцюгової реакції під впливом світової фінансової кризи. В Україні її початок ототожнюють із початком рейдерської атаки в інформаційному полі на ЗАТ "Промінвестбанк". Унаслідок цього було спровоковано повернення заощаджень вкладниками із банківської системи, що обмежувало її ресурсне наповнення.

На початку кризового періоду НБУ обрав вичікувальну позицію, що не сприяло активній протидії кризовим процесам в економіці держави. Це пов'язано із вивченням причин негативних процесів у країні й обранням найважливіших методів протидії. Спочатку було застосовано механізм рефінансування з метою наповнення ресурсами елементів системи. Ці кошти, не

без відома керівництва НБУ, було спрямовано на спекуляції на валютному ринку і їх переводили у вільно конвертовану валюту. Це спричинилося до того, що у "грудні минулого р. відбувся перший потужний стрибок курсу долара з 7,4-7,6 грн/дол. він майже досяг 10 грн/дол." [11]. Отже, засобом протидії повинен слугувати контроль за рефінансуванням. А спекулятивні операції де-факто не можуть відбуватись без відома чиновників НБУ, які, за повідомленням прем'єр-міністра Ю. Тимошенко, отримували відкати від 3 до 7 % від суми кредиту [11]. Тому цей крок дієвий лише за умови контролю за використанням отриманих коштів.

Для боротьби із наслідками кризи в цей період вживали відповідних заходів, що враховували причини її виникнення. Як засіб боротьби із вилученням ліквідних активів із банківської системи через повернення вкладів населення запроваджували заходи, тотожні заходам попереднього періоду, тобто обмежували таку можливість через введення тимчасових адміністрацій та заборону комерційним банкам проводити дострокове розірвання депозитних договорів.

Реальним заходом протидії було обмеження на дострокове розірвання депозитних договорів на підставі постанови правління Національного банку України від 11.10.2008 р., № 319 "Про додаткові заходи щодо діяльності банків". Згідно з п. 2.5 цієї постанови, для комерційних банків встановлено необхідність "проводити з метою недопущення дострокового зняття коштів роз'яснювальну роботу зі своїми клієнтами" [12]. Спираючись на неї, банки не повертали депозитні кошти за бажанням вкладників, що спричинило незадоволення клієнтів, оскільки у формулюванні не вказувалась пряма заборона на дострокове розірвання договору, що передбачалось в умовах депозитного договору. Цей крок виправданий, але мав би бути застосований для захисту системи раніше. Як і раніше, на перших етапах НБУ вводив тимчасові адміністрації для стабілізації ситуації в окремих фінансових установах, цим самим запроваджуючи мораторій на задоволення вимог кредиторів на визначений законодавством термін, що становить 6 місяців. Подекуди цей термін продовжували ще на 6 місяців, що не викликало оптимізму вкладників. Хоча ці фактори, окрім економічної доцільності, мали і вади, зокрема посилення паніки серед вкладників, оскільки кількість банків, у яких працювали тимчасові адміністрації, зростала. Тож не всім банкам із "проблемних" вдалося відновити свої позиції на ринку. Про це свідчить те, що на кінець 2010 р. у стадії ліквідації перебували 18 банків, а станом на 01.03.2011 р. тимчасові адміністрації працювали в шести банках [5]. Додатково варто наголосити, що згідно з постановою правління НБУ від 29.09.2009 р., № 569 "Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства", НБУ зобов'язаний призначати тимчасову адміністрацію банку в разі недотримання ним нормативу адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності, встановленого Національним банком, і зниження його до значення нижчого, ніж 7 % [13]. Попереднє значення цього показника становило 10 %. Це зроблено з метою уникнення масового введення тимчасових адміністрацій, і як наслідок – по-

силення паніки, оскільки попереднього значення цього показника не дотримувалася значна кількість банків.

Лєвова частка активів комерційного банку була спрямована на формування резерву, що істотно обмежило його роботу у вкрай важкий ресурсного голоду. Тому НБУ знизив нормативні показники, спрямовані на забезпечення стійкості системи загалом, щоб надати їй структурним одиницям маневреності і підвищити номінально їх ліквідність.

Тоді дався взнаки валютний ризик, ілюзія відсутності якого зумовила за період з 2004 р. до 2008 р. зростання кредитного портфеля комерційних банків в іноземній валюті. Засобом протидії валютному стрибку, якого не врахували позичальники, що отримували кредити в іноземній валюті, було запровадження НБУ валютних аукціонів. На них позичальники, що мали заборгованість за кредитами в іноземній валюті, мали змогу придбати необхідну кількість валюти і спрямувати її на погашення заборгованості за кредитом та відсотків за курсом, нижчим від комерційного, встановленим у касі комерційного банку. Це давало змогу знизити навантаження на позичальника. Але цей захід, запроваджений постановою правління НБУ від 29.12.2008 р., № 469 "Про запровадження Національним банком України валютних аукціонів", застосовувався лише впродовж чотирьох місяців після виникнення значних курсових змін. Комерційні банки розраховували, що валютне зростання не матиме істотного впливу на платоспроможність позичальників, оскільки у короткостроковій перспективі не прогнозували зростання курсу долара США та євро на 30 %. Однак сподівання не справдились. Це змушувало кредиторів йти на поступки боржникам із застосуванням індивідуального підходу до кожного і пропонувати окремі заходи реструктуризації заборгованості: збільшення терміну кредитування, зниження відсоткової ставки, "кредитні канікули", добровільну реалізацію заставленого майна за спільною згодою кредитора і боржника, переведення валютного кредиту у гривневий шляхом видавання нового кредиту, зміну графіка погашення із перенесенням платежів на пізніший час, продаж боргу іншому кредитору тощо. Ці заходи давали змогу знизити обсяги простроченої заборгованості, унаслідок чого вивільнялись сформовані резерви за попередній період, і підвищити ліквідність комерційного банку.

Окремим інструментом боротьби із протермінованою заборгованістю, що утворилась унаслідок зростання курсу іноземної валюти, була робота із проблемними активами. Вона зводилась до її погашення за рахунок звернення стягнення на забезпечення за кредитними операціями. Ці процеси доволі довготривалі і ресурсовитратні, тому в процесі стягнення, зазвичай, банк із позичальником доходили компромісу, і реалізація майна проводилась за взаємною згодою і за максимально адекватною вартістю без урахування витрат на послуги Державної виконавчої служби. При цьому позичальникам було скасовано повністю або частково штрафні санкції, що і робило цей процес взаємовигідним для обох сторін.

Унаслідок ажіотажного зростання за останні роки вартості нерухомості, що зумовило невиправдано високі ціни, відбулось різке її знецінення, яке

посилилось зростанням пропозиції нерухомості, що реалізовувалась комерційними банками. Такий спад вартості нерухомості зупинив розвиток будівельної галузі. Уряд розробив програму підтримки будівельної галузі шляхом дотування завершення будівельних робіт на об'єктах, що не потребували значних ресурсів. Однак цей захід не мав стимулювального ефекту для галузі. Такий розвиток подій до припинення спаду цін на нерухомість стримував процес відновлення кредитування комерційними банками, оскільки важко було правильно визначити вартість застави і розмір кредиту згідно з внутрішніми вимогами. Активно протидіяти цьому можна лише шляхом відновлення купівельної спроможності громадян. Але цей важіль важко регулювати, він перебуває "в тіні". Цей процес фактично до кінця не припинився і досі, хоча істотно знизилися темпи спаду вартості нерухомості. У зв'язку з цим основні гравці на ринку кредитування, що в основному представлені іноземним капіталом у статутному фонді, відновили роботу в цьому напрямі у другій половині 2010 р. Цей крок неістотно пожвавив ринок.

Щодо політичної складової у кризі 2008 р. варто зазначити, що вона не є основою її виникнення, хоча й мала вагомий вплив на процес стагнації. У процесі подолання наслідків кризи неофіційний початок передвибірної президентської кампанії спонукав державні інститути за рахунок адміністративного ресурсу сфокусуватись на підтримці певних кандидатів і перенести боротьбу із наслідками кризи на другий план, що призвело до зволікання із вжиттям заходів із подолання наслідків фінансової кризи.

На загальний економічний стан України і динаміку показників окремих підприємств світова фінансова криза вплинула і зовні, що вилилося в обмеження експорту (прямо пов'язане зі спадом промислового виробництва за кордоном) та спад внутрішнього виробництва, унаслідок чого обмежилось надходження валютного виторгу в Україну. Щоб подолати цей фактор кризи, уряд впроваджував окремі галузеві дотації, наприклад, зниження вартості енергоносіїв для підприємств – експортерів продукції металургійної промисловості, що мало спонукати відновлення обсягів їх виробництва до попереднього рівня. На банківській системі це позначилось зниженням обсягу пропозиції валюти на міжбанківській валютній біржі, зростанням неплатежів за борговими зобов'язаннями тощо. Окремим комерційним банками доводилось погоджуватися із процесом санації окремих позичальників з метою збереження платоспроможності. Хоча фактично відновленню промислового виробництва і зростанню експорту сприяло зростання попиту на продукцію української промисловості за кордоном. На цей чинник ні НБУ, ні комерційні банки в Україні прямого впливу не мали.

Для кредитування споживчих потреб населення, що зумовило під час валютних перепадів основну частину портфеля проблемних активів, комерційні банки застосували стратегію позик стабільному сегменту позичальників, а саме клієнтам сегментів SME та CORP. Кожен банк проводить сегментацію клієнтів на власний розсуд, але під цими клієнтами варто розуміти всіх позичальників від фізичних осіб – підприємців до великих промислових гігантів, тобто клієнтів, які, отримуючи позичені кошти, вкладають їх у розви-

ток власного бізнесу з метою генерування прибутку. Цей сегмент зарекомендував себе стресостійким у кризовий період, але у зв'язку з обмеженням купівельної спроможності населення відчув потребу в кредитних ресурсах. Тобто обрана за основу стратегія комерційного банку з орієнтиром на кредитування бізнесу спонукала його розвиток і переорієнтацію роботи з позичальником. З попередньої схеми роботи, орієнтованої на кредитування споживчих потреб населення, яке, купуючи готовий товар, має стимулювати розвиток його виробництва, система переорієнтувалась на роботу у зворотному напрямі кредитування бізнесу, який генерує прибуток і виготовляє продукт для ринку, спонукає до систематичності виплати зарплат, отримання яких сприяє відновленню купівельної спроможності. Така схема має довший життєвий цикл обігу грошей, але у разі її застосування знижуються ризики платоспроможності за зобов'язаннями перед кредиторами. Переорієнтація кредитування на інші сегменти позичальників дає змогу диверсифікувати кредитний портфель, унаслідок чого знижується ступінь ризику портфеля загалом.

До окремих фінансових установ було застосовано механізм оздоровлення шляхом рекапіталізації, наприклад до "Укргазбанку", "Родовід Банку" і банку "Київ". Цей механізм мав сприяти відновленню довіри вкладників до фінансової установи. Проте цього не сталося. Такі фінансові установи для держави є додатковим баластом і утримувати їх за державні кошти недоцільно. Наступним кроком у цьому напрямі має стати їх продаж приватним інвесторам для здійснення банківської діяльності на засадах конкуренції.

Висновки. Зважаючи на потенціал розвитку банківської системи України, потрібно зазначити, що вжиті з метою подолання стагнації в її розвитку заходи і з боку НБУ, і з боку комерційних банків були виправданими та давали економічний ефект в короткостроковому періоді. Це прийнятно, бо на макrorівні необхідно враховувати величезну кількість чинників, що впливають на процеси, зокрема й такі мінливі, як політичні.

Визначені чотири критичні періоди в розвитку банківської системи варто згрупувати по два, відповідно до економічних чи політичних передумов посилення стагнаційних процесів. Перші два, а саме 1992-1993 рр. та 1998 р., маючи у своїй основі економічне підґрунтя, отримали у процесі боротьби із наслідками концентрації на економічній складовій процесу. Наступні два періоди – 2004 р. та 2008-2009 рр., з яких перший спровокований політичною складовою, помноженою на спекуляції на валютному ринку, а другий, маючи економічну основу, почав посилюватися через політичне протистояння, – визначили невідкладною роботу всіх державних установ на результат президентської кампанії, а лише потім – на боротьбу із прогресуючими наслідками, викликаними зовнішніми чинниками, які були посилені внутрішнім високим рівнем залежності та низьким рівнем захисту економіки загалом.

Якщо визначати на макроекономічному рівні роботу у процесі стагнації, то слід мати на увазі, що Україна економічно залежна від експортоорієнтованих галузей, таких, як металургія, хімічна промисловість тощо. Вони генерують вагомий потік надходження валюти у державу. І навпаки, збільшення обсягів імпорту через зростання купівельної спроможності насе-

лення, зумовлене кредитуванням споживчих потреб, призводить до виведення валюти з економіки, знецінення власної національної валюти та посилення дисбалансу системи.

На підставі проведеного аналізу заходів боротьби із наслідками кризових періодів робимо висновок про те, що немає окремого однозначного і найбільш продуктивного засобу боротьби. Лише застосування комплексу інструментів для запобігання і протидії їх наслідкам дає змогу досягнути максимального результату, причому реалізація їх на практиці може тривати довго через необхідність приведення їх у відповідність до вимог законодавства та у зв'язку із зростаючим їх впливом на розвиток системи в часовому періоді. Це доводить необхідність заходів невідкладної протидії з метою обмеження їх впливу на локальному рівні. Максимально ефективними кроками, спрямованими на усунення наслідків кризових періодів, що спонукали стагнацію, із впроваджених були:

- законодавче регулювання ведення банківського бізнесу під час переходу до ринкової економіки;
- підтримка роботи стратегічних підприємств державної форми власності шляхом субсидування та надання державних дотацій;
- введення в обіг національної валюти – гривні;
- поетапне зниження рівня облікової ставки;
- зростання пропозиції валюти з валютних резервів НБУ через інтервенції на міжбанківському валютному ринку;
- залучення іноземних кредитів;
- вимога продажу частини валютних надходжень суб'єктами господарювання, що отримані від зовнішньоекономічної діяльності;
- заходи стимулювання виробництва в середині країни спрямовані на скорочення дебіторської та кредиторської заборгованості в розрахунках;
- створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- обмеження дострокового розірвання депозитних договорів;
- введення тимчасових адміністрацій, унаслідок чого обмежується задоволення вимог кредиторів;
- застосування механізму рефінансування фінансових установ;
- запровадження валютних аукціонів для задоволення потреб позичальників комерційних банків у валюті, що спрямовується на погашення кредиторської заборгованості;
- переорієнтація кредитування із споживчих потреб на розвиток виробництва та інші.

Із розвитком банківської галузі в Україні розширюється й обсяг заходів реагування на протидію наслідкам кризових періодів. Але учасникам ринку одноособово і державному регулятору як основі системи варто вживати заходів для запобігання виникненню кризових явищ у роботі системи. Сьогодні в основу цих заходів має бути покладено переорієнтацію системи в напрямі стратегії, яка спрямовувалась би на розвиток виробництва і посилення позицій бізнесу в Україні. Це дасть змогу диверсифікувати кредитний портфель, орієнтований на задоволення споживчих потреб і посилить позиції банку в частині залежності від позичальників, унаслідок чого відбудеться послаблення позиції боржників – фізичних осіб. Згодом зросте їх дохідність та покращиться платоспроможність.

Література

1. Рymar М.В. Банківська система України: процес становлення і проблеми розвитку / М.В. Рymar, А.Р. Тушницький // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – Сер.: Економічні науки. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка. – 2010. – № 648. – С. – 47-51.
2. Сохань П. Становлення банківської системи України / П. Сохань // Банківська справа. – 2006. – № 3. – С. 34-46.
3. Національний Банк і грошово-кредитна політика : підручник. – Ч. 1 / за ред. д-ра екон. наук, професора А.М. Мороза та к. екон. наук, доц. М.Ф. Пуховкіної. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-18.htm.
4. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник / А.І. Щетинін. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 429 с. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.pidruchniki.com.ua/10290228/fi-nansi/groshovo-kreditna_politika_natsionalnogo_banku_ukrayini.
5. Формування вартості кредитів у країнах з перехідною економікою та вплив на неї облікової ставки: Інформаційно-аналітичні матеріали // Річний звіт Національного банку України за 1993 рік. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.nbuv.gov.ua>.
6. Постанова Верховної Ради України "Про доповідь Президента України "Про основні засади економічної та соціальної політики". [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=216%2F94-%E2%F0>
7. Указ Президента України "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень" від 14.07.2000 р., № 891/2000 // Офіційний Вісник України. – 2000. – № 29 (від 04.08.2000 р.).
8. Закон України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" від 20.09.2001 р., № 2740-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 5. – Ст. 30.
9. Бігдай В. Чи може повторитися економічна криза 1998 р.? / В. Бігдай, А. Блінов, О. Блінов // Контракти. – 2003. – № 35 (від 01.09.2003 р.). [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.icps.com.ua/files/articles/31/26/nl_ukr_20030915_0199.pdf.
10. Постанова правління Національного банку України від 30.11.2004 р., № 576 "Про додаткові заходи щодо діяльності банків". [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0576500-04>.
11. Рекапіталізація банків може перетворитися на наймасштабнішу аферу? / Інформаційне агентство УНІАН. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.unian.net/ukr/news/news-311548.html>
12. Постанова правління Національного банку України від 11.10.2008 р., № 319 "Про додаткові заходи щодо діяльності банків". [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0319500-08>.
13. Постанова правління Національного банку України від 29.09.2009 р., № 569 "Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства". [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1101-09&fpage=1&text=7&x=10&y=10>.

Тушницький А.Р. Стабилизационные меры в банковской системе: анализ и эффективность применения

Приведены основные факторы, которые повлекли стагнацию в развитии банковской системы, меры противодействия в борьбе с ее последствиями и стабилизационные шаги руководства государства и коммерческих банков в направлении развития банковской деятельности, дана оценка примененным мерам с точки зрения их эффективности и выделен комплекс эффективных первоочередных действий.

Ключевые слова: финансовый кризис, стабилизационные меры, коммерческие банки, банковская система, Национальный банк Украины.

Tushnytskyy A.R. Stabilization measures in the banking system: analysis and application efficiency

The basic factors that led to stagnation in the development of the banking system, counter-measures to combat its effects and stabilization step guide state and commercial

banks in the direction of banking activities, this assessment measures used in terms of their effectiveness and specifically mentioned complex effective immediate action.

Keywords: financial crisis, stabilization measures, commercial banks, the banking system, the National Bank of Ukraine.

УДК 336.[76+742]

Доц. Л.М. Чиж, канд. екон. наук –
Львівський НУ ім. Івана Франка

РИНОК ЗОЛОТИХ МОНЕТ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Досліджено сутність ринку золота та ринку золотих монет. Вивчено еволюцію та історичні особливості розвитку ринку монет. Виокремлено переваги золотих монет порівняно зі зливками. Проаналізовано основні види тезавраційних монет.

Ключові слова: ринок, ринок золота, ринок золотих монет, золото, золоті монети, золоті зливки.

Монети, що випускають центральні банки різних країн світу, є хорошим вкладенням капіталу, не менш виправданим, ніж у золото. Але, на жаль, не в Україні. Проблема в тому, що ринок монет у нашій країні відсутній як такий. Особливо це стосується тих монет, які є рідкісними, колекційними. Тому, щоб вкладення в нумізматику приносили прибуток, треба як мінімум розбиратися в цінності тієї або іншої монети, і стежити за попитом на дорогоцінні метали.

Проблематикою дослідження ринку золотих монет займалися як вітчизняні та і зарубіжні вчені, зокрема: А. Азриліан, Ю. Блащук, А. Вільямсон, Г. Вознюк, А. Загородній, А. Захаров, О. Матлінг, Р. Скотт. Однак і досі залишаються маловивченими еволюція, сутність та особливості функціонування ринку золотих монет.

Метою роботи є вивчення еволюції ринку золотих монет, сутності та основних засад функціонування.

Для досягнення цієї мети поставлено такі основні завдання:

- дослідити сутність ринку золота та ринку золотих монет;
- вивчити еволюцію та історичні особливості розвитку ринку монет;
- виокремити переваги золотих монет порівняно зі зливками;
- проаналізувати основні види тезавраційних монет.

Як економічна категорія поняття "ринок" відображає сутність економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної системи (виробниками і покупцями) з приводу обміну результатами і умовами (факторами) виробництва. Для проведення нашого аналізу ринок необхідно поділити на ринок реальних товарів і фінансовий ринок.

Ринок реальних товарів – це співробітництво людей один з одним, призначених для того, щоб звести разом з комерційною метою продавців та покупців, а також надати можливість першим продати, другим – купити реальний товар. *Фінансовий ринок* – це певна сукупність економічних відносин з приводу організації і купівлі-продажу вільних грошових коштів та їх перетворення на грошовий капітал [1, с. 6]. На наш погляд, фінансовий ринок має охоплювати: ринок капіталів (інвестиційний ринок), ринок кредитів, ринок

цінних паперів, валютний ринок, ринок золота, ринок дорогоцінних металів, ринок банківських металів.

У "Термінологічному словнику ринкової економіки" визначено *ринок золота* як "центр торгівлі золотом, де регулярно здійснюється його купівля-продаж для промислового використання, придбання іноземної валюти, приватна тезаврація (нагромадження), спекуляція" [2, с. 187]. Таке ж визначення сформулювали й Загородній А.Г. та Вознюк Г.Л. у "Термінологічному словнику ринку фінансових послуг" [3, с. 406].

Стверджуємо, що одним із сегментів ринку золота є ринок золотих монет. У "Енциклопедії банківської справи України" *ринок золотих монет* розглядають як частину ринку золота, об'єктом купівлі-продажу на якому є нумізматичні, обігові та зливкові золоті монети. Монети, які обертаються на ринку золотих монет, класифікують за їх якістю [4, с. 463].

Загородній А.Г. визначає *ринок золотих монет* як частину ринку золота, об'єктом купівлі-продажу на якому є нумізматичні, напівнумізматичні, обігові та зливкові золоті монети. Близько 15-20 % видобутку золота використовують для карбування монет [3, с. 406]. Можна назвати дві головні причини, у зв'язку з якими золото стало грошима. Перша – унікальні фізичні властивості, які надають рівноцінність і подільність усім частинам металу, що стають монетами або зливками, зберігаючи свої властивості. Інша – рідкість і розсіяність золота у надрах землі, тому максимальна, порівняно зі звичайними металами, складність видобутку із руд.

Золото функціонувало як гроші ще в далеку давнину, на початковій стадії розвитку товарного виробництва. У цей час золоті гроші мали форму злиwkів різної ваги. Під час торгівлі зливки потрібно було зважувати, подрібнювати та ін. Коли відбувся третій суспільний поділ праці і виділились купці, товарообіг почав набувати більш організованого характеру. Купці прагнули навести порядок у грошовому обігу, для чого вони почали виготовляти зливки визначеної ваги і проби і ставили на них своє клеймо, що підтверджувало вагу і пробу.

Розширення торгівлі та вихід її за межі міст і держав потребувало більш авторитетної гарантії точності ваги і проби золотих злиwkів. Поступово такими гарантами стали корпорації купців, храми, місцева влада. Зі створенням рабовласницьких і феодальних держав починають перебувати в обігу монети, де гарантами виступають правителі країн. Наприклад, перший правитель Єгипту – Менес I – відзначив своє царювання випуском зваженого і клеймованого його ім'ям золотого зливка вагою 14 г [5, с. 99]. Придбання золотих монет, особливо дрібними і середніми власниками, завжди було найкращим способом нагромадження приватних тезавраційних скарбів. На сучасному етапі у зв'язку з розвитком інфляції і відміною в низці країн обмежень на купівлю монет цей процес значно активізувався.

Гуртові партії золотих монет продають і купують поряд зі зливковим металом на кожному ринку. Роздрібною торгівлею займаються банки, спеціалізовані нумізматичні фірми, інколи ювелірні магазини. У деяких країнах золоті монети розповсюджуються через систему поштових послуг. Провідни-